

رویکردهای راهبردی کوتاه مدت دولت برای تقویت حجاب و عفاف از دیدگاه اسلام

زهرا بصیرت میداودی^۱

چکیده

حجاب اصطلاح دینی ناظر به پوشش زنان در برابر دیگران به ویژه مردان غیر محرم است. جمهوری اسلامی ایران نیز در مسئله حجاب و اجرای این حکم الهی کارهایی انجام داده است که در بعضی از مواقع با موفقیت ظاهر شده است، ولی بعضی از روش‌ها دچار ضعف و آسیب می‌باشد.

قانونگذار برای سعادت جامعه و داشتن زندگی سالم قوانین مربوط را پی ریزی می‌کند و با نشان دادن راه درست، جامعه تشویق به حرکت در آن می‌شود حجاب یک حکم مسلم شرعی است و مردم مسلمان ایران مقید و متعبد به آن هستند. نگاهی که در این مقاله به آن شده است یک نگاه قانونی است که واجب الاطاعه و رعایت آن بر همه واجب است، چه کسانی که به شر معتقدند و چه کسانی که به شهر هم معتقد نیستند قانون را باید رعایت کنند.

کلید واژه

رویکرد، راهبرد، دولت، سیاست، دیدگاه، حجاب، عفاف

^۱ مدرسه علمیه حضرت زینب (سلام الله علیها) امیدیه- سطح ۲، مقاله پایانی، سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴.

مقدمه

آنچه در قرآن و اسلام برای بانوان به عنوان پوشش و ستر به آن اشاره شده حجاب نامیده می‌شود. در جامعه ما حجاب به عنوان یک قرارداد اجتماعی و برآمده از شرع مقدس است که علاوه بر بانوان، آقایان هم تا حد لازم مستلزم رعایت آن هستند. حجاب فقط پوشش ظاهری نیست بلکه حجاب درونی که عفاف نامیده می‌شود لازم است. امنیت خانوادگی و استحکام و دوام ریشه خانواده در پرتو حجاب و عفاف ظاهر می‌شود. جامعه‌ای که در آن زنان و مردان که هر کدام نیمی از پیکره جامعه ما را می‌سازند و با حضور سالم خودشان به سوی آبادی ایران عزیز تلاش می‌کنند، اگر خود را ملزم به رعایت حدود شرع و قوانین دولت برای حجاب ندانند، نمی‌توانند مدیریت احساس در برخورد با جنس مخالف داشته باشند در نتیجه عدم تعادل قابل پیش بینی است و خلل در سیستم به وجود می‌آید. تقویت تمرکز فکری و روحی از جمله عوامل رعایت حجاب و عفاف برای انسان‌ها در محیط بیرون از منزل است و بنیان خانواده تا حدودی حفظ می‌شود.

هدف از تدوین این مقاله آشنا شدن با کلام مسئله پیچیده حجاب و عفاف است و یکی از مهم‌ترین مسائلی است که نظام جمهوری اسلامی ایران در سال‌های اخیر اهتمام جدی به آن داشته است راهبردهای قرآن در خصوص حجاب راه حل کلی و کامل برای چالش حجاب بوده.

و با طرح چهار ضلعی ستر عورت در آیه ۳۱ سوره نور [وَقُلْ لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَ يُحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَ لَا يَبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ لِيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ...]، و کنترل صوت ۳۲ احزاب [يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ كَا حَدِّ مِّنَ النِّسَاءِ إِنْ أَتَقِينَ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَ قُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا]، غض بصر آیه ۳۰ و ۳۱ سوره نور [قُلْ لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغْضُوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَ يُحْفَظُوا فُرُجَهُمْ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ إِنْ أَلَّاهُ خَيْرٌ مَّا يَصْنَعُونَ]، عدم تبرج جاهلی‌آیه ۳۳ احزاب [وَ قَرْنَ فِي بَيْوتِكُنَّ وَ لَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَ اقْمِنِ الصَّلَاتِ وَ آيِنِ الزَّكَاتِ وَ اطْعَنِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ إِنْ مَّا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا] یک چهارچوب مفهومی در مواجهه با مسائل حجاب را روشن کرده است

خانم‌ها اصل تعبدی نیست، اگر بانوان این مهم را رعایت نکنند تبدیل به مهره‌ای می‌شوند برای بهره‌کشی مردان از راه چشم و گوش و قوه لامسه است.

مفهوم شناسی

رویکرد: شیوه یا ایده کلی است که فرد برای غلبه بر یک مسئله یا مواجهه با وضعیت معین، اتخاذ می‌کند. یک مفهوم کلی است که نحوه واکنش یا رفتار فرد را در مواجهه با وضعیت سخت توصیف می‌کند و در سطح یک ایده باقی می‌ماند و شامل مرحله‌هایی نیست که زمان آزمایش یا اثبات شده باشند.^۱

راهبرد: یا استراتژی به معنی تعیین اهداف و طرح نمودن برنامه‌ای برای رسیدن به آنهاست به بیان دیگر طرح دراز مدتی است که برای نیل به یک هدف بلند مدت مشخص طراحی و تبیین می‌شود راهبرد مفهومی است که از عرصه نظامی نشئت گرفته و بعداً در سایر عرصه‌ها از جمله اقتصاد بازرگانی و به ویژه عرصه سیاست و مملکت داری از کاربرد زیادی برخوردار شده است.^۲

دولت: رایج‌ترین تعریف از ماکس وبر، است که توضیح می‌دهد دولت یک سازمان سیاسی اجباری و دارای دولتی متمرکز است و سعی در برقراری انحصار قدرت قانونگذاری برای خود در داخل یک قلمرو مشخص دارد. شامل دیوان سالاری اداری، نظام حقوقی و سازمان‌های نظامی و مذهبی است.^۳

سیاست: واژه‌ای است عربی که از ریشه ((ساس - یسوس)) گرفته شده است. معانی آن در فرهنگ * نامه‌های فارسی عبارتند از: ((حکم راندن بر رعیت، اداره کردن امور مملکت، حکومت کردن، ریاست کردن، حکومت، ریاست، پرداختن به امور مردم بر طبق مصالحشان، پاس داشتن ملک، عدالت و داورى، سزا و جزا، محافظت حدود ملک، نگهداری و حراست، امر و نهی، پرورش و پروراندن و اداره امور داخلی و خارجی کشور))^۴

^۱. ویکی فقه، سایت جمهوری اسلامی ایران

^۲. ویکی پدیا

^۳. ویکی پدیا، دانش نامه آزاد

^۴. فرهنگ فارسی معین. لغت نامه دهخدا

***حجاب:** حجاب مصدر و به معنی پنهان کردن و من از دخول است حجاب به معنی پرده نیز است (اقرب الموارد) ((و من بیننا و بینک الحجاب)) فصلت آیه ۵ ((کلا انهم عن ربهم یومئذ لمحجوبون)) مطفین ۱۵ . حقا که آنها آن روز از پروردگارشان در پرده‌اند و یا از رحمت خدا ممنوع اند.^۱

دیدگاه: [دید/د] (اِ مرکب) دیدگه . دیدگاه . محل دیده بانی . جای نشست دیده بان . (فرهنگ جهانگیری) . جای پاسبانی دیده بان . محل دیده بان . *

عفاف: باز ایستادن از حرام و پارسایی نمودن (از منتهی الارب) خودداری و امتناع از آنچه جایز و نیکو نباشد، خواه در گفتار باشد خواه در کردار.^۳

حفظ مصالح نظام اسلامی:

یکی از دلایلی که می‌توان برای اثبات الزام قانون درباره پوشش به آن استدلال کرد مصالح نظام اسلامی است که حکومت تشخیص می‌دهد. اگر دلیل گذشته برای اثبات مجازات تعزیری در پوشش تمام دانسته شود و مجازات تعزیری را فقط در مواضعی که شارع خود بر آن تصریح کرده باشد تصریح کرده باشد جاری بدانیم دلیل مصالح نظام اسلامی می‌تواند در ارتباط با اثبات الزام قانونی درباره پوشش و به دنبال آن مجازات تعزیری مطرح شود . حتی اگر عملی از نظر شرعی معصیت شمرده نشده باشد می‌تواند تحت عنوان حفظ مصالح نظام اسلامی ممنوع و برای تخلف از آن مجازات تعزیری وضع شود. بنابراین حکومت می‌تواند با تشخیص مصلحت دست به اعمال قانون درباره پوشش زنان بزند. در این باره حکومت می‌تواند ضوابط الزامی شرعی را به صورت قانون الزامی درآورد.^۴

۱.۱ ارتقاء فرهنگ و پوشش اسلامی

در حال حاضر نارضایتی از وضعیت پوشش زنان اوج گرفته و گاه به بی‌تفاوتی و یاس منجر شده است اما این دغدغه هنوز وجود دارد که این جوانان را چگونه می‌توان به پوشش اسلامی سال‌های گذشته مجاب کرد؟

^۱ . همان

^۲ . دیکشنری آبادیس . لغت نامه دهخدا

^۳ . همان

^۴ . کتاب حجاب در فرهنگ اسلامی / نویسنده: سید حمید میرخندان / بخش حکومت و پوشش زنان صفحه ۱۲۳

هرچند مقایسه بین گذشته قبل از انقلاب با زمان حال که از تحولات وسایل ارتباط جمعی هجوم‌های فرهنگی تشدید شده برخوردار نبود، نشان می‌دهد که تلاش‌هایی صورت پذیرفته و گام‌های برداشته شده است اما روشن است که وضعیت موجود وضعیت مطلوبی نیست. نکته مهم این است که اگر این وضع اینگونه نبوده می‌تواند این گونه هم نماند و تغییر کند.^۱

پوشش در ابتدای قرن ۲۱ به چنین وضعیتی برسد. در تجربه کشور ما در زمان قاجار چکس نمی‌توانست تصور کند صد سال بعد در زمان حکومت شاه جامعه‌ای با چنان وضعی از نظر پوشش سر بر خواهد آورد. همانطور در آغاز دهه ۵۰ کسی گمان نمی‌کرد ه ایران آستان تحولات گسترده‌ای است و یک دهه بعد چهره کاملاً متفاوتی خواهد داشت. در هر صورت در جایی که باطل بتواند به مقصود خود برسد حق چه کاستی و واهمه‌ای دارد.

الف. تراکم فرهنگی

با توجه به توطئه و دسیسه‌های استعمار جدید برای به سلطه کشیدن جوامع اسلامی از طریق فساد زنان ابعاد گسترده‌تری پیدا می‌کند، از نظام اسلامی ایران و انتشار آن که با تاثیرگذاری در دیگر کشورهای اسلامی، غرب را دچار نگرانی کرده، با این دسیسه به شکل مضاعف و پیچیده‌تری مواجه شده است. بنابراین آیا می‌توان چشمان خود را ببندیم، کید و مکر دشمنان را نادیده بگیریم فکر کنیم که در قرن اول هجری زندگی می‌کنیم که حکومت اسلامی برای وضع قوانین درباره پوشش زنان دلیل و مصلحتی نداشته باشد و وظیفه آن فقط ارشاد و در نهایت امر به معروف و نهی از منکر و کار فرهنگی باشد. به نظر می‌رسد کار فرهنگی در این عرصه کافی نیست و نباید بعد از کار فرهنگی مسئله را به حال خود رها کرد. پس باید علاوه بر کار ایجابی فرهنگی اقدامات سلبی قانونی و بازدارنده را هم در نظر داشت ه این امر به واسطه دستگاه‌های نظامی و انتظامی صورت خواهد پذیرفت.^۲

نتیجه‌گیری: آنچه از این پژوهش به دست آمد حجاب حقی است که با خلقت و فطرت انسان هماهنگ است و آنچه دولت به عنوان نکته راهبردی خود به آن اهتمام دارد هماهنگ کردن این سنت پسندیده با قوانین وضع شده بر اجتماع است به عنوان سند راهبردی و با توجه به آموزه‌های اسلامی و آنچه که از

^۱. همان، ص ۱۶۱

^۲. سیده شیرین حجازی نظام اخلاق عفاف از منظر قرآن کریم بر مبنای سوره نور، فصلنامه شورای

فرهنگ اجتماعی زنان و خانواده، ۱۳۹۷. مستدرک حاکم، ج ۲، صفحه ۵۴۹

کلام الهی و سیره معصومین به دست آمده این ظرفیت را دولت جمهوری اسلامی ایران در خود می‌بیند که بتواند در بستر تفاهم وضعیت مطلوب هماهنگ کردن سنت الهی را گسترش دهد. اینکه باید از کجا آغاز و در کدام بستر فعالیت موثر داشته باشد فرد، خانواده و جامعه هر کدام به نوبه خود در به ثمر رساندن این ارزش مقدس دخیلند و حکومت با هماهنگی که بین این سه رکن ایجاد می‌کند تعادل اعتقادی را به نتیجه می‌رساند.

ب: توجه به فضای شهری

درگیر کردن فضاهای شهری با هنجارهای دینی و فرهنگی و اتفاقات فرهنگی یکی دیگر از راهکارهاست. برای مثال در ایام محرم با سیاه پوش کردن شهر و برگزاری ایستگاه‌های صلواتی و ... یا از نظر ورزشی هنگام جام جهانی فوتبال حتی تبلیغات کالاهایی چون نوشابه رنگ فوتبال به خود می‌گیرد نامگذاری خیابان‌ها و فرهنگ سازی‌های نمادینی در فضای شهری مفید اثر است.^۱

ج: ترویج و تبلیغ فرهنگ

حجاب و مداخله دولت مبتنی بر این ادعاست که از صدر اسلام و ایام حکومت نبوی و علوی نمونه‌ای از برخورد با بدحجابی گزارش نشده و این علامت آن است که برخورد قانونی حکومت اسلامی با بی‌حجابی و تعیین مجازات برای آن فاقد وجه است. با توجه به ادعای مطرح شده باید توجه داشت که تفسیر و نظریه‌های مختلف درباره حجاب و نقش دولت در این زمینه وجود دارد. در برخی از مکتب‌ها و فرقه‌های اسلامی، برخورد حکومت با بدحجابی و تعیین مجازات برای آن به عنوان یک مسئله اجتماعی و اخلاقی مطرح شده است. طرف دیگر برخی معتقدند حجاب و بی‌حجابی مسئله‌ای شخصی و خصوصی است که باید بر عهده فرد خود باشد و دولت نباید در این مسئله مداخله داشته باشد. حقوق و قوانین مربوط به حجاب و پوشش در هر کشور بسته به قوانین و فرهنگ‌های آن کشور تعیین می‌شود.^۲

بطور معمول اتفاقات فرهنگی در یک یا دو کلانشهر تولید شده و به نمایش در می‌آید و به سایر شهرها سرایت می‌کند بنابراین یکی از کارهایی که باید توسط دولت صورت بگیرد تراکم زدایی فرهنگی است.

^۱ . وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی <http://aia.farhng.gov.ir/news>

^۲ . حجاب و مداخله دولت سند مطالعاتی تبلیغ و ترویج فرهنگ حجاب و عفاف در فرهنگ جامعه، یادداشت علی رضا معاف معاون قرآن و عترت

که در ۱۷ نمونه قرآنی بر محور آن بحث شده است. از نگاهی می‌توان عفاف را به دو نوع منفعلانه و فعال تقسیم کرد عفاف قرآنی آن است که فرد با انجام اقدامات مثبتی مانند ازدواج خود را عقیف نگاه دارد و به اعتدال در تمایلات برسد.^۱

د: لزوم توجه به رفتارهای انضباطی برای هر دو جنس

یکی از مشکلاتی که وجود دارد نگاه نامناسب جنسیتی در بحث حجاب است. در این موضوع گروه مخاطب زنان هستند و سیاست های انضباطی برای آنان اعمال می شود. در صورت توجه به وجدان هم همچنان که دختر مهم است، پاکی چشم پسر هم اهمیت دارد اما به دلیل توجه دادن به آبرو در جامعه ما گویی پسران در حاشیه قرار دارند.

این رفتار سبب می‌شود در دختران نوعی مقاومت افزایش یابد چرا که حس می‌کنند محدودیت‌ها برای آنان است و تمام برخوردها برای جنس دیگر.

حجاب در اسلام یک وظیفه است بر عهده زنان نهاده شده است که در معاشرت و مرد باید کیفیت خاصی را در لباس پوشیدن مراعات کند. این وظیفه نه از ناحیه مرد بر او تحمیل شده و نه چیزی است که با حیثیت و کرامت او منافات داشته باشد و یا تجاوز به حقوق طبیعی او که خداوند برایش مجاز دانسته محسوب شود.^۲

***دفاع منطقی از حجاب**

الف / دفاع منطقی از حجاب در مواجهه با جوانان

یکی از آسیب‌ها که در گسترش بدپوشی موثر بوده است بد دفاع کردن از ارزش‌های دینی و به خصوص حجاب است جوانان امروز آگاهی، اطلاعات و دسترسی دارند لذا با سیاه نمایی و یا منزله کردن یک جامعه نمی‌توان ارزش‌ها را به او تحمیل کرد. در عین حال که حجاب وظیفه دینی است باید توجه شود که حجاب، مسئله فرهنگی نیز است و در زمینه جامعه اسلامی - ملی ما فهم می‌شود می‌بایست با ویژگی و اقتضائات همین جامعه حجاب را استدلال و صورت‌بندی نمود.^۳

^۱. مسئله حجاب صفحه ۹۳-۹۲

^۲. همان

^۳. همان

ب/ در مواجهه با تبلیغات بیگانگان

تقریباً طی یک دهه گذشته، مهمترین استراتژی دشمن در مواجهه با انقلاب اسلامی به ویژه در حوزه مسائل فرهنگی و اجتماعی مانند حجاب و مسئله زنان، ایجاد شکاف، دو قطبی اجتماعی منجر به نفرت و دشمنی بین مردم بوده است. در این روند طی ۴، ۵ سال اخیر شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی هم به عنوان شتاب دهنده و یک کاتالیزور موثر و پر قدرت عمل کرده‌اند. شبکه‌های اجتماعی وی‌پی کار ویژه‌شان قطبی سازی است تا جایی که حتی در آمریکا هم روند قطبی سازی را تشدید کرده‌اند در ایران نیز می‌توان رواج تنفر بین برخی گروه‌های اجتماعی را ایجاد کنند. در برخی رسانه‌های انقلابی هم ناخواسته در این قطبی سازی‌ها دمیده‌اند.^۱

ه: گسترش فرهنگ عفاف

- توسعه فرهنگ کنکاش و تفکر در مفاهیم دینی توسط جوانان به منظور پذیرش درونی قلبی و عمل به آنها
- تقویت بنیه اعتقادی اخلاقی و اصولی مبانی تربیت برای والدین خصوصاً مادران نسبت به امر حجاب و عفاف و ایجاد حساسیت در آنها نسبت به آسیب‌های ناشی از عدم رعایت آن برای خود خانواده و فرزندان
- احیا و ترویج سنت حسنه امر به معروف و نهی از منکر
- زمینه سازی اجتماعی مناسب برای دختران و پسران جهت کشف، هدایت و بروز قابلیت‌ها و توانمندی‌ها و تامین مطالبات خود به منظور جلوگیری از بروز جلوه‌گری‌های نامناسب در حیطه فرهنگ عفاف و حجاب
- اتخاذ تدابیر لازم جهت تولید و توزیع اقلام مورد نیاز جامعه در رعایت حجاب و عفاف^۲

ج: حمایت از حجاب با توجه به آموزه‌های قرآنی

قرآن بهترین منبع برای سبک زندگی عفیفاً است در این سبک زندگی کیفیت حیات بشر ارتقا می‌یابد و نیازهای معنوی روانی و جسمانی او برطرف می‌شود در حدود ۳۴۵ آیه از ۶۰۰۰ و ۲۳۶ آیه قرآن کریم به صورت مستقیم و غیر مستقیم در رابطه با عفاف و به ویژه مرتبط با مسائل جنسی است پر

^۱. همان

^۲. راهبردهای گسترش فرهنگ عفاف مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۴/۵/۴

استفاده‌ترین راهبرد عفاف در قرآن کریم راهبرد حیا بوده که در ۱۷ نمونه قرآنی بر محور آن بحث شده است. از نگاهی می‌توان عفاف را به دو نوع منفعلانه و فعال تقسیم کرد عفاف قرآنی آن است که فرد با انجام اقدامات مثبتی مانند ازدواج خود را عقیف نگاه دارد و به اعتدال در تمایلات برسد.^۱

د: حمایت از حجاب با توجه به آموزه‌های معصومین

آیه ۳۱ سوره نور که به موضوع پوشش شرعی اشاره دارد، بر رعایت پوشش شرعی برای زنان با ایمان تاکید دارد. این آیه به زنان مسلمان با ایمان دستور می‌دهد که چشم خود را از نگاه هوس آلود فرو بگیرند، دامان خود را حفظ کنند. از بعضی روایات نیز استفاده می‌شود که در صدر اسلام بعضی از زنان در امور مربوط به خود (مسائل حجاب و امثال آن) نظارت داشتند. از جمله زنی به نام سحرابنت نهیک (در بازارها گردش می‌کرد و امر به معروف و نهی از منکر می‌نمود. رسول خدا (صلی علیه و آله و سلم می‌فرمایند: هر زنی که به خداوند سبحان و روز قیامت ایمان دارد زینتش را برای غیر شوهرش آشکار نمی‌کند و همچنین موی سر و مچ [پای] خود را نمایان نمی‌سازد و هر زنی که این کارها را برای غیر شوهر انجام دهد دین خود را فاسد کرده و خداوند را نسبت به خود خشمگین کرده است.^۲

نتیجه‌گیری

آنچه از این پژوهش به دست آمد حجاب حقی است که با خلقت و فطرت انسان هماهنگ است و آنچه دولت به عنوان نکته راهبردی خود به آن اهتمام دارد هماهنگ کردن این سنت پسندیده با قوانین وضع شده بر اجتماع است به عنوان سند راهبردی و با توجه به آموزه‌های اسلامی و آنچه که از کلام الهی و سیره معصومین به دست آمده این ظرفیت را دولت جمهوری اسلامی ایران در خود می‌بیند که بتواند در بستر تفاهم وضعیت مطلوب هماهنگ کردن سنت الهی را گسترش دهد. اینکه باید از کجا آغاز و در کدام بستر فعالیت موثر داشته باشد فرد، خانواده و جامعه هر کدام به نوبه خود در به ثمر رساندن این ارزش مقدس دخیلند و حکومت با هماهنگی که بین این سه رکن ایجاد می‌کند تعادل اعتقادی را به نتیجه می‌رساند.

^۱ سیده شیرین حجازی نظام اخلاق عفاف از منظر قرآن کریم بر مبنای سوره نور، فصلنامه شورای فرهنگ اجتماعی زنان و خانواده، ۱۳۹۷

^۲ مستدرک حاکم، ج ۲، صفحه ۵۴۹

فهرست منابع:

۲. مسئله حجاب / نویسنده مترضی مطهری - { میرایش ۴ } . تهران : صدرا ، ۱۳۷۹
۳. حجاب در فرهنگ اسلامی / مولف حمید میر خندان
۴. فرهنگ معین فارسی ، لغت نامه دهخدا
۵. حجاب و مداخله دولت ، سند مطالعاتی تبلیغ و ترویج فرهنگ حجاب و عفاف در جامعه - یادداشت علی رضا معاف معاون قرآن و معترت
۶. سیده شیرین حجازی ، نظام اخلاق عفاف از منظر قرآن کریم بر مبنای سوره نور ، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده ، ۱۳۹۷
۷. مستدرک حاکم ، ج ۲ ، ص ۵۴۹
۸. راهبرد های گسترش فرهنگ و عفاف ، مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی ۱۳۸۴/۰۵/۰۴
۹. سایت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
۱۰. ویکی فقه ، سایت جمهوری اسلامی ایران
۱۱. ویکی پدیا، دانشنامه آزاد
۱۲. کتاب حجاب و مدیریت احساس ، عبدالحمید واسطی ، ناشر ، موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلامی
۱۳. کتاب سند راهبردی گسترش و ترویج فرهنگ عفاف و حجاب ، مولفان : اداره کل امور بانوان شهرداری تهران ، معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران سال چاپ ۱۳۹۲
۱۴. دیکشنری آبادیس ، لغت نامه دهخدا